

Bu makale, Bilanço 98: 75 Yılda Köylerden Şehirlere kitabında yayımlanmıştır:
75 Yılda Köylerden Şehirlere, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998), 305-322.

1990'LAR TÜRKİYE'SİNDE KADIN VE GÖÇ

Pınar İlkaracan
İpek İlkaracan

Türkiye'de 1950'li yıllardan beri belli başlı sosyal, politik ve ekonomik olgulardan biri olan iç göçü ele alan araştırmalar, çoğunlukla kırdan kente ekonomik göçü 'kentleşme ve gecekondulaşma' konuları çerçevesinde irdelerken, niteliksiz erkek işgücü üzerinde yoğunlaşırlar. Oysa 1970'lerin ikinci yarısından itibaren iç göç, küçük ve orta boydaki şehirlerden büyük şehirlere aile göçüne dönüşerek, Batı'daki üç büyük metropol üzerinde yoğunlaştı. 1990'larda nüfus hareketlerini etkileyen unsurlara, gerek Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan diğer bölgelere, gerekse bölge içindeki zorunlu göç de dahil oldu. İç göçün dinamiklerinde zaman içerisinde meydana gelen bu değişimleri mevcut araştırmaların birçoğunda yer bulmazken, eksikliklerden biri de *toplumsal cinsiyet* bakış açısıdır.

İç göç kadın-erkek ayrımında çok az tartışılmıştır. Türkiye'deki iç göç literatüründe, kadınların göçe ilişkin deneyimleri 1980'li yıllardan başlayarak daha çok 1990'lı yıllarda yapılan "kırdan-kente göç" araştırmalarında, "aile", "işgücü" ya da "sağlık" kapsamında ele alınmış; zorunlu göç literatüründe ise cinsiyet farklılıklarına bugüne dek yer verilmemiştir.

Göç çalışmalarında toplumsal cinsiyet bakışının eksikliği yalnızca Türkiye'ye özgü değil. Uluslararası literatürü incelediğimizde de, kadınların göçle bağlantılı somut deneyimlerine ilişkin araştırmaların kısıtlı olduğunu görüyoruz. Mirjana Moroksvic 1970'lerin ortalarına kadar göç araştırmalarında kadınların hemen her zaman 'görünmez' oldukları ve kadınlardan söz edilen birkaç araştırmada ise onlardan ancak erkeklere bağımlı kişiler olarak söz edildiği tespitinde bulunuyor.¹ 1980'li ve 90'lı yıllarda kadın açısından göçü inceleyen kısıtlı sayıda araştırma ise, konuyu iç göçten ziyade uluslararası ya da dış göç kapsamında ele almakta.² İç göç ve dış göç birbirlerinden çok farklı yapı ve dinamiklere sahip olmalarına rağmen, kadınların göç sürecindeki deneyimleri açısından benzerlikler de gösterebiliyor. Bu yüzden "kadın ve iç göç" konusunu ele alırken, dış göçle ilgili literatürden de faydalanmak mümkün.

¹ Mirjana Moroksvic, "Women in Migration: Beyond the Reductionist Outlook", *One Way Ticket: Migration and Female Labour* içinde, derl. Annie Phizacklea (London: Routledge and Kegan Paul, 1983).

² Örneğin bkz. Marita Eastmond, "Reconstructing Life: Chilean Refugee Women and the Dilemmas of Exile", *Migrant Women: Crossing Boundaries and Changing Identities* içinde, derl. Gina Buijs (Providence ve Oxford: Berg Publishers, 1993); Dima Abdulrahim, "Defining Gender in a Second Exile: Palestinian Women in West Berlin", *a.g.e.* içinde; Veronika Bennholdt-Thomsen ve diğerleri, *Frauen aus der Türkei* (Bremen: CON Literaturvertrieb, 1987); İnci User, "Evlilik Göçü", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi - Toplum ve Göç* içinde (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü ve Sosyoloji Derneği, 1997).

Mevcut çalışmalar göç nedenleri, göç sürecine katılım, bu süreç esnasındaki yaşam deneyimleri ve göçün etkileri, göç edenlerin tutumları ve tepkileri açısından kadınlar ve erkekler arasında önemli farklılıklar olduğuna işaret ediyor.³ Bu farklılıkların temelinde kadın-erkek arasındaki aile içi iş bölümü, ve buna paralel olarak gelenekler ve görenekler tarafından tanımlanan toplumsal kadın-erkek rolleri yatmakta. Kadınların göçe ilişkin yaşantıları genellikle, bir eş, anne ya da evlenmek üzere olan genç kız olarak aile içindeki konumlarıyla yakından ilişkili. Gerek ayrıldıkları, gerekse göçle geldikleri yeni mekanla olan ilişkileri de bu temelde belirleniyor. “Kadın ve göç” konusundaki çalışmalar, hem mekansal hem de toplumsal bir değişim içeren göç sürecinde, sosyo-ekonomik sınıf, kültür, etnik ya da ulusal kimlik kadar cinsiyet kimliğinin de önemli bir rol oynadığına işaret ediyor.

Bu yazı, 1990’lı yıllarda Türkiye’de göç eden kadınların deneyimlerine ışık tutmak amacıyla yazıyor. Yazıda ileri sürülen görüşlere dayanak teşkil eden veriler, Kadının İnsan Hakları Eylem-Araştırma Projesi ekibi tarafından 1996-97 yıllarında yürütülen “Türkiye’de Kadının Konumu” başlıklı geniş kapsamlı bir saha araştırmasında derlenmiştir.⁴ Araştırmanın örnekleme yöntemi; çok aşamalı, tabakalı, küme örneklemesidir ve gözlem birimini 15-64 yaşları arasındaki kadınlar oluşturmaktadır.

Saha çalışması, bu yazıda ‘Batı’ ve ‘Doğu’ olarak ele aldığımız iki bölgede yapılmıştır.⁵ ‘Batı’ Bölgesi, İstanbul metropolünde, Türkiye’deki iç göçün en yoğun olarak yöneldiği yerleşim merkezlerinden biri olan Ümraniye ilçesini kapsamaktadır. Ümraniye metropol alanı olarak tanımlanırken; yönetsel olarak köy statüsünde görünmesine rağmen Ümraniye merkezle bağlantısı olan ve sosyo-ekonomik yapısı diğer köylerden farklılaşan, neredeyse merkezin mahallesi konumunda görünen köyler dikkate alınmıştır. Mart 1997’de gerçekleştirilen alan uygulaması çerçevesinde 530 kadınla yüzyüze görüşülmüştür. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri ‘Doğu’ Bölgesi olarak tanımlanmıştır. Örneklem; Doğu Bölgesini temsil edecek nitelikte ve bölge altında Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu, kır ve kent tahmini verecek şekilde tasarlanmıştır.⁶ Ekim 1996 - Haziran 1997 tarihleri arasında gerçekleştirilen alan uygulaması çerçevesinde Doğu Bölgesi’ndeki 19 yerleşim biriminde 599 kadınla yüzyüze görüşülmüştür.

Bulgulara geçmeden önce, kadınlara özgü göç nedenleri, göçün etkileri ve göç edilen mekanla etkileşimde cinsiyet farklılıkları, zorunlu göç kapsamında kadınlar ve Türkiye’de 1990’lı yıllarda Doğu ve Güneydoğu’da yaşanan zorunlu göç olgusunun mevcut literatürde nasıl yer aldığına kısaca bakmak istiyoruz.

Kadınlara Özgü Göç Nedenleri

³ Gina Buijs, “Introduction”, *Migrant Women: Crossing Boundaries and Changing Identities* içinde. Annie Phizacklea “Women, Migration and the State” *Women and the State: International Perspectives* içinde, derl. Shirin M. Rai ve Geraldine Lievesley (London: Taylor & Francis, 1996). Veronika Bennholdt-Thomsen ve diğerleri, *a.g.e.*

⁴ Bu araştırma, Women Living Under Muslim Laws (WLUML) uluslararası vakfı tarafından 26 ülkede yürütülmekte olan uluslararası “Kadın ve Hukuk” adlı karşılaştırmalı bir araştırmanın bir parçasıdır. Araştırmanın Türkiye’deki saha çalışması NOVIB’in (Netherlands Organization for International Development Cooperation) finansal desteğiyle yürütülmüştür.

⁵ Esas olarak Türkiye’nin yedi bölgesinde yapılması planlanan araştırma kaynak yetersizliği ve maddi kısıtlamalar yüzünden şimdye kadar yalnızca üç bölgede tamamlanabildi.

⁶ Nüfusu 20,000 ve daha fazla olan yerleşim yerleri kent, nüfusu 20,000’den az olan yerleşim yerleri kır olarak tanımlanmıştır.

Göç nedenleri açısından ‘bağlantılı göç’⁷ çoğunlukla kadınlara özgü bir göç nedeni. Bağlantılı göç ailenin herhangi bir nedenle (iş bulmak, iş tayini, vb.) göç eden erkek üyelerini takip eden kadınların hareketini tanımlayan bir olgu. Burada kadının birey olarak bağımsız bir göç kararından ziyade, aile içindeki konumuna (eş, anne, kız çocuk) bağlı olarak yeni bir mekana taşınması söz konusu. Aynı bağlamda yine ağırlıklı olarak kadınlara özgü başka bir göç nedeni olan ‘evlilik göçü’nü de ele almak mümkün. Birisiyle evlenerek ya da evlenmek üzere göç, İnci User’in belirttiği gibi ‘itici’ ve ‘çekici’ göç gibi temel göç biçimlerinde rastlanan bazı özelliklere sahip değildir. ‘İtici’ etkenleri bireyleri ya da toplulukları oldukları yerden kopmaya ve uzaklaşmaya zorlayan, ‘çekici’ etkenleri ise belli bir coğrafi alana cezbeden çevresel, ekonomik, siyasi ve toplumsal etkenler olarak tanımlarsak, evlilik göçünün her ikisinden de farklı olduğunu görüyoruz.⁸ Burada söz konusu olan kadının ayrıldığı ya da gittiği mekanla olan bir itme-çekme ilişkisinden ziyade evlilik kurumunu birlikte oluşturacağı kişinin bulunduğu ayrı bir mekana hareketidir. Benzer bir şekilde, ‘bağlantılı’ göçte de, ‘itici’ ve ‘çekici’ olarak tabir edilen etkenlerin kadınların kendilerinden ziyade yanında ya da peşinden gittikleri erkeklere yönelik olduğunu söyleyebiliriz.

Bağlantılı göç ya da evlilik göçü kadınlar açısından önemli bir göç nedeni olsa da, ‘birey’ olarak kendilerine ait itme-çekme nedenleri yüzünden göç eden kadınlar da vardır. Örneğin, yalnızca kadınlara açık iş olanakları nedeniyle (hizmetçi ya da seks işçisi olarak) ekonomik göç ya da ekonomik göçten çok farklı olan siyasi göç ve mülteci göçü çerçevesinde kadınların ailenin erkek bireylerinden bağımsız olarak hareketi de söz konusudur.

Göç Edilen Mekanla Etkileşimde Cinsiyet Farklılıkları

Çeşitli çalışmalar göçün etkileri ve göç edilen mekanla olan etkileşim açısından da cinsiyet farklılıklarına işaret ediyor. Örneğin, ‘ev kadınlaşma’ süreci göçün yalnızca kadınlara özgü bir etkisi. Veronika Bennholdt-Thomsen ve diğerlerinin, Almanya’ya göç eden Türkiye’li kadınlarla yaptıkları bir araştırmaya göre, göç sürecinin kimi kadınlar için beraberinde getirdiği etkilerden biri kadınların kültürel nedenlerle yabancı bir ortamdaki hareket özgürlüklerinin giderek kısıtlanması, erkeklere oranla iş gücü piyasalarına katılımlarının daha zor olduğu, ve bu yüzden göç etmiş olan kadınların ‘evkadını’ rolünü eskisine oranla daha fazla benimsemek zorunda kalmaları.⁹ Sibel Kalaycıoğlu, İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinden Ankara’ya göç etmiş olan ailelerle yaptığı bir araştırmada kente göç eden kadının işgücü pazarından çekilmek zorunda kaldığını, zira kadının kentte çalışmasının ev dışında gelir getiren bir işe girmesi anlamına geldiğini ve bunun eşleri ya da aileleri tarafından “uygun” görülmediğini bildiriyor.¹⁰ Ümraniye’de yaptığımız araştırmada, ‘ev kadınlaşma’ tezinin İstanbul’a göç etmiş olan kadınların aşağı yukarı yarısı için geçerli olduğunu, ancak aynı oranda kadın için kente göçün, ev kadınlığından çalışma yaşamına geçişi beraberinde getirdiğini gördük.¹¹ Benzer bir şekilde, Malezya’daki iç göç sürecini kadınlar açısından irdeleyen bir araştırmada ise, eşleriyle birlikte göç eden evli kadınların iş gücüne katılma olasılığının azaldığı ve kariyer gelişimlerinin olumsuz yönde etkilendiği, tek

⁷ Uluslararası literatürde geçen şekliyle *associational migration*.

⁸ İnci User, *a.g.e.*

⁹ Veronika Bennholdt-Thomsen ve diğerleri, *a.g.e.*

¹⁰ Sibel Kalaycıoğlu, “Göçmenlerde Sosyal Hareketlilik ile İlgili Beklentilerin Din Görüşü ve Cinsiyete Göre Farklılaşması: Ankara’dan bir Örneklem”, *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi - Toplum ve Göç* içinde.

¹¹ İpek İlkaracan, “Göç, Kadının Ekonomik Konumu ve Karar Mekanizmaları”, *İktisat Dergisi*, Sayı 377, Mart 1998, 62-67.

başlarına göç eden kadınların ise tam tersine işgücüne katılım olasılıklarının arttığı ve kariyer gelişimlerinin olumlu etkilendiği görülüyor.¹²

Göç ister ekonomik, ister zorunlu nedenlerle gerçekleşmiş olsun, göç edilen mekanla olan etkileşimde, erkeklerin ve kadınların cinsiyete dayalı iş bölümü çerçevesinde genellikle farklı deneyimleri oluyor. Göç etmiş olan erkeklerin yeni mekanlarında algıladıkları sorunlar, ekonomik sıkıntılar, gerekli kaynaklara sahip olmadıklarında toplumsal statüyü koruma ya da kazanma zorluğu ile bağlantılıyken, aile ve ev içi ilişkileri düzenleme görevini genellikle üzerlerine alan kadınlar için göç edilen mekandaki sorunlar genelde aileye ilişkin olaylardan kaynaklanıyor.¹³ Göç edilen yerdeki iş, eğitim olanakları gibi mevcut kaynakların kadınlara açık olup olmaması, toplumun kadınlara yaklaşımı, hane karakteristiklerindeki değişiklikler (örneğin geniş ailenin geride kalması ile çocuk bakımı ve ev işlerinin yeni mekanda tamamıyla kadının üstüne yıkılması) göç etmiş olan kadınların yeni çevrelerine uyumlarını olumlu ve/veya olumsuz etkileyen ana etkenleri oluşturuyor. Örneğin; Tahire Erman Türkiye’de kırdan-kente ekonomik göç sürecine katılan kadınlar ile yaptığı bir çalışmada Türkiye’deki köylü kadınların çoğunun şehirde yaşamayı kırsal alanda yaşamaya tercih ettiklerini belirtiyor. Erman’ın iddiasına göre, köyde kadınların eşleri ve eşlerinin aileleri için yapmak zorunda oldukları zor ve değeri takdir edilmeyen iş yükü ve geniş aile ve/veya köy çevresinin kadın ve özellikle gelinler üzerindeki baskısı göz önüne alındığında, Türkiye’deki köylü kadın için şehirdeki yaşam tercih edilir oluyor; şehirde, çekirdek aile olarak yaşama şansı, kadının ev içi yaşamı organize etme görevini üstlenmesini getirdiğinden kadının bağımsızlığını artırıyor.¹⁴

Zorunlu Göç ve Kadınlar

Göç edilen yerdeki toplumun kadınlara sunduğu kaynaklar ya da getirdiği kısıtlamalar açısından, zorunlu göçün de kadın ve erkekler üzerinde farklı etkileri olabiliyor. Marita Eastmond A.B.D.’ye göç etmek zorunda kalan Şili’li mülteci ailelerle yaptığı araştırmada kadınların ev içi iş yükünde ciddi bir artış ve yaşam standartlarında düşüş görüldüğünü belirtiyor. Şili’de sosyal destek açısından hanelerin birbirlerine sıkıca entegre olduğu ve gün boyunca kadın ve çocukların sürekli iletişim içinde bulunmasına olanak sağlayan *barrio* yapısının yerini A.B.D.’deki çekirdek aile birimine terk etmesi, kadınların ev içindeki sorumlulukları tek başlarına üstlerine almaları ve kamu yaşamından izole olmaları gibi bir sonuç doğuruyor.¹⁵ Buna karşılık, Batı Berlin’de Filistinli mültecilerle yapılan bir araştırmada kadınların, erkeklere oranla göçten daha kazançlı çıktıkları görülüyor. Batı Berlin’e göç eden Filistin’li mülteci erkekler, iş olanağı bulamadıklarından, ailenin maddi gereksinimlerini karşılayan aile reisi konumlarını kaybederek aile içinde statü kaybına uğrarken, kadınlar, sosyal devletin sunduğu olanaklar sayesinde ekonomik bağımsızlıklarını kazandıklarından aile içinde statüleri yükseliyor.¹⁶

¹² Arpita Chattopadhyay, “Family Migration and the Economic Status of Women in Malaysia”, *International Migration Review*, 31 (2), Summer 1997, 338-352.

¹³ Hazel Summerfield, “Patterns of Adaptation: Somali and Bangladeshi Women in Britain”, *Migrant Women: Crossing Boundaries and Changing Identities* içinde.

¹⁴ Tahire Erman, “The Meaning of City Living for Rural Migrant Women and Their Role in Migration: The Case of Turkey”, *Women’s Studies International Forum*, 20 (2), 1997, 263-273.

¹⁵ Marita Eastmond, *a.g.e.*

¹⁶ Dima Abdulrahim, *a.g.e.*

1990'lı yıllarda Türkiye'deki iç göçün, son 40 yıldır gözlenen nüfus hareketinden daha farklı bir yapı kazandığını görüyoruz. Diyarbakır'ın göç alan gecekondu mahallelerinden medyaya yansıyan yoksulluk resimleri, kanıksanmış Batı odaklı "iç göç" coğrafyasının değişmeye başlayışının en görünür adımlarından biriydi. Herşeyden önce, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'dan hem dışarı hem de kendi içerisinde nüfus hareketlerini beraberinde getiren 'güvenlik' nedeniyle göç gündeme geldi. Aynı zamanda, Güneydoğu Anadolu'ya geçtiğimiz yıllarda yapılan yatırım teşvikleri paralelinde bölge içerisinde ekonomik nedenlerle bir nüfus hareketi oluştu. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamındaki yerleşim merkezleri de bölge içerisindeki bu göçün hedefleri haline geldi.¹⁷

"Güvenlik" Nedeniyle Göç

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, son rakamlara göre, devletin 'güvenlik nedeniyle' boşalttığı 3,193 köy ve göçe zorlanan 385,000 köy sakini var.¹⁸ Zorunlu göç konusunda yapılan araştırmalarda, zorunlu göç edenlerin 1990 sonrasında önemli bir yüzdesinin bölgede can ve mal güvenliklerinin sağlanmaması nedeniyle göç ettikleri vurgulanmakta. Bölgede can ve mal güvenliğinin sağlanmadığına inanan bu grup, bunun nedenleri olarak araştırmanın yapıldığı yöreye göre değişen oranlarda PKK terörünü ve/veya kolluk kuvvetlerinin baskısını göstermekte.¹⁹

Human Rights Watch / Helsinki, 1993'ten itibaren Güneydoğu'da yaşanan zorunlu göç nedenlerini Ekim 1994'te yayınladığı bir raporunda şöyle açıklıyor: "Doğudaki sivil halk - çoğunlukla kırsal alanda olmak üzere - güvenlik güçlerinin teröre karşı yürüttüğü mücadelede uygulanan stratejiler ile devletle işbirliği yapan herkesi cani bir şekilde cezalandıran PKK'nın şiddetinin kısılcasına sıkışmış durumdaydı. Örneğin bir köylü, korucu olursa, PKK tarafından öldürülme tehdidiyle yüzyüze gelirken, koruculuk sistemine katılmayı reddederse, güvenlik güçleri tarafından evinden ya da köyünden uzaklaşmaya zorlanmayı göze almak zorundaydı."²⁰ Aynı rapora göre sık sık rastlanan bir başka durum ise, köyün bir kısmının koruculuk sistemine katılmasından sonra, katılmayan köylüleri göçe zorlamasıdır.

Zorunlu göç konusunda yapılan çeşitli çalışmalar, göç edenlerin çok zor koşullarda yaşadıklarını gösteriyor.²¹ Göç edenlerin en büyük sorununun iş bulamamak ve geçim sıkıntısı olduğu görülüyor. Göç edenlerin çoğu yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır.

¹⁷ GAP bölgesinde tercih edilen göç merkezleri konusunda daha fazla bilgi için bkz. Bahattin Akşit ve diğerleri, "Population Movements in Southeastern Anatolia: Some Findings of an Empirical Research in 1993", *New Perspectives on Turkey*, Spring 1996, 14, 53-74.

¹⁸ Kürşat Akyol, "Güneydoğu'da Düşük Yoğunluklu Barış - II", *Radikal*, 16.7.1998.

¹⁹ Sebahattin Güllülü, Sevil Öner ve Bayram Kaçmazoğlu, *Doğu Anadolu'da Göç Eğilimi: Nedenler ve Çözümler*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1997). Ahmet Bilgili, Feramuz Aydoğan ve Celil Güngör, "Doğu Anadolu Bölgesinde Zorunlu Göç Olgusunun Sosyolojik Çözümlemesi: Van Örneği", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi - Toplum ve Göç* içinde. Metin Erol, Nesrin Özdemir, Güney Nair, "Kentsel Bütünleşme Üzerinde Köy-Kent Farklılaşması ve Aile Kurumunun Etkileri: Sivas Örneği", *a.g.e.* içinde. Mustafa Gündüz ve Nalan Yetim, "Terör ve Göç", *a.g.e.* içinde. Atilla Göktürk, "Zorunlu Göç ve Bir Kent: Diyarbakır". *a.g.e.* içinde, Sevil Öner ve Bayram Kaçmazoğlu, "Göç Olgusu ve Doğu Anadolu", *a.g.e.* içinde.

²⁰ Human Rights Watch/Helsinki, "Turkey: Forced Displacement of Ethnic Kurds from Southeastern Turkey", *Human Rights Watch/Helsinki Report*, 6 (12), october 1994, s.22.

²¹ Sebahattin Güllülü, Sevil Öner ve Bayram Kaçmazoğlu, *a.g.e.*. Ahmet Bilgili, Feramuz Aydoğan ve Celil Güngör, *a.g.e.* Mustafa Gündüz ve Nalan Yetim, *a.g.e.*. Atilla Göktürk, *a.g.e.* Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), *Doğu Sorunu: Teşhisler ve Tesbitler, Özel Araştırma Raporu*, (Ankara: TOBB, 1995).

Konut, yiyecek, giyecek ve sağlık hizmetlerinin yokluğu göç edenlerin çoğu için gündelik hayatın bir yaşamda kalma savaşına dönüşmesine yol açıyor. Sınırlı ve çok güç koşullarda çocuklara verilen eğitim hizmetinden alınan verim oranı çok düşük. Göç edilen kentler, nüfusun katlanarak artması karşısında oluşan sorunları çözecek alt yapı ve olanaklara sahip olmaktan çok uzaktır. Hırsızlığın ve dilencilikğin zorunlu olarak artması, amelelik yapan göçerlerin daha önce alınan ücretlerde düşüşe yol açması ve kent sorunlarının göç nedeniyle artması, yerli halkta göç edenlere karşı şiddete varan derecede tepkilere yol açmıştır. Evlerini, mallarını, geçim olanaklarını kaybeden bu insanlar için göç maddi bir kayıp olup, yeni mekanda iş bulamamak bu kayıp duygusunu pekiştiriyor. Göçenlerin kent ortamında geçerli olan beceri ve bilgilerle donatılmış olmamaları da yaşamlarını son derece zorlaştırabiliyor.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da zorunlu göç konusunda yukarıda sözü edilen araştırmaların hiçbirinde zorunlu göçün kadınlar açısından ele alınmadığını görüyoruz. GAP İdaresi çalışanı Melek Çakmak, “GAP’ta Kadın” konusunda yaptığı bir değerlendirmede²², göçün kadınlar üzerindeki ciddi olumsuz etkilerine de değiniyor: Göçle birlikte aynı hanede yaşayan kişi sayısının arttığını (bir gecekondan apartmanında beş aileden oluşan akraba gruplarının yaşamak zorunda kalması gibi), ve bu mekan kısıtlamasının kadın açısından köydeki koşulları arattığı ve kadının daha çok ezilmesine neden olduğunu belirten Çakmak, çarpıcı bazı örnekler veriyor: erkeğin kimi zaman iki eşi ve çocuklarıyla birlikte aynı odayı paylaştığı, cinsel alışkanlıklarda değişikliklerin meydana geldiği, bunun kadınlar ve çocuklar üzerinde olumsuz psikolojik etkiler yarattığı, göçün getirdiği ruhsal bozuklukların kadınlarda adet bozukluğu gibi sağlık problemlerine yol açtığı, ve göçün getirdiği yoksulluğun küçük yaşta sokak satıcılığına başlayan kız çocukların eğitim olanaklarını olumsuz etkilediğini belirtiyor.

Yukarıda verilen örneklerin de gösterdiği gibi kadınların deneyimleri, göçün tipi, göç edenin sosyo-ekonomik statüsü ve aile yapısı, geride bırakılan mekan ile taşınılan mekanlardaki kültür, sosyal ve ekonomik yapı gibi pek çok etkene bağlı olarak farklılaşıyor, çeşitleniyor. Bu yüzden aynı tip göç içerisindeki kadınlar arasında bile, örneğin kırdan kente göç eden kadınlar arasında, belirgin bir homojenlik varsayımından yola çıkmanın sağlıklı sonuçlara varılmasını engelleyebileceğini önemle vurgulamak istiyoruz. Kadın açısından göç olgusunu incelerken *kadınların kendi değerlendirmelerinden yola çıkarak kadın bakış açısını* araştırmanın merkezine oturtmak en önemli kıstaslardan biri olmalı.

Bulgular

Ümraniye örneklemini oluşturan 530 kadının 127’si (% 24), Doğu örneklemini oluşturan 599 kadının ise 103’ü (% 17.3) 1990’lı yıllarda en az bir kere göç etmiş. Türkiye’nin göreceli olarak sermaye ekonomisi en gelişmiş ve en az gelişmiş, nüfus hareketlerinin ağırlıklı dinamiklerinin çok farklı olduğunu varsaydığımız Batı ve Doğu bölgelerinde “kadınların göçü nasıl yaşadığı” ile ilgili araştırma sonuçlarında ilk anda göze çarpan iki tema var. Birincisi, bölgesel farklılıkların kadınların göç süreci deneyimlerine de yansıdığı. İkincisi, tüm bölge farklılıklarına rağmen “kadın” olmanın çarpıcı ortak paydaları da beraberinde getirdiği. Batı’ya ve Doğu’ya 1990’lı yıllarda göç etmiş 15-64 yaş arası kadınlara “göç etme nedenlerini” sordüğümüzda aldığımız yanıtlar bu ikilemin güzel bir örneğini teşkil etmekte (Tablo 1).

²² Melek Çakmak, “GAP’ta Kadın”, *İktisat Dergisi*, Sayı 377, Mart 1998, 68-74.

Tablo 1: Kadınların Göç Nedenleri - Batı ve Doğu (%)

Göç Nedeni	Batı	Doğu
Evlenmek için/eşiyle, ailesiyle birlikte olmak için	34.4	9.4
Ekonomik nedenlerle	51.2	44.5
<i>Geçim sıkıntısı</i>	36.0	18.3
<i>İş tayini, yeni iş kurma, vb.</i>	15.2	26.2
Eğitim için	4.8	3.8
Güvenlik nedeniyle	4.0	35.1
Diğer	4.8	7.2
Yanıt yok	0.8	--
Toplam	100.0	100.0

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, iki bölgede de ekonomik nedenlerle göç ön sırada yer alıyor. Ancak geçim sıkıntısı gibi tüm aileyi etkileyen ekonomik zorunluluklardan kaynaklanan göç Batı'ya olan nüfus hareketinde ağırlık kazanırken, Doğu'da iş tayini, yeni iş kurma gibi maddi zorunluktan farklı ekonomik gerekçelerin ön plana çıktığını görüyoruz. Bölgeler arası en belirgin farklılık 'güvenlik' etkeninin Doğu içerisindeki nüfus hareketi açısından en önemli nedenlerden biri olmasına karşılık, Batı'ya göçte (Ümraniye kapsamında) en son sırada yer alması. Yukarıda kadınlara özgü göç nedenleri olarak bahsettiğimiz 'bağlantılı göç' ve 'evlilik göçü' ise, Batı'da Doğu'ya oranla çok daha yüksek oranda olmasına rağmen, her iki bölgede de göç etmiş olan kadınlar açısından önemli bir neden olarak gösteriliyor. Batı'da kadınların üçte birinin, Doğu'da ise onda birinin klasik 'itme-çekme' etkenlerinden bağımsız olarak göç sürecine katıldıklarını görüyoruz. Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta her iki bölgede iş tayini, yeni iş kurma gibi ekonomik gerekçeleri göç nedeni olarak belirten kadınların iş değişikliğinin büyük çoğunlukla kendilerinden ziyade ailelerinin erkek bireylerine ait olduğunu söylemeleri. Yani bir açıdan Batı'da % 15.2, Doğu'da ise % 26.2 oranındaki bu tip ekonomik göçün önemli bir kısmının da 'bağlantılı göç' kapsamında ele alınması gerektiğini söyleyebiliriz. Eğitim nedeniyle göç iki bölge arasında benzer oranlarda yer alıyor. 'Diğer' nedenler kapsamında yer alan gerekçelerin bir kısmı da gene kadınlara özgü ifadeler bulunuyor: "kaynanamdan ayrı yaşamak için", "kocam kaynanamın yanına getirdi", "eşimin ailesi istedi", "eşim öldüğü için" gibi.

Aşağıda, kadınların deneyimlerine dair diğer bulguları, farklı sosyo-ekonomik koşullar ve aldıkları göçün nitelikleri açısından farklılık gösteren Batı (Ümraniye) ve Doğu (Doğu/Güneydoğu Anadolu) bölgeleri için ayrı ayrı sunuyoruz. Batı'ya göç kapsamında, kadınların göç sürecine katılımını ve metropolle olan etkileşimlerini irdeliyoruz. 'Güvenlik' nedeniyle göçün yoğunluklu olarak yer aldığı Doğu'da bölge içi göç kapsamında ise bölgeye özgü bu göç nedeninin diğer göç nedenlerine kıyasla kadınlar üzerindeki etkilerini inceleyeceğiz.

Batıya Göç ve Kadınlar: Ümraniye Araştırması

Batı'daki sanayileşmiş metropollere ağırlıklı olarak ekonomik nedenlerle yapılan göçün başlıca merkezlerinden biri olan Ümraniye'de yaptığımız saha çalışmasına katılan kadınların % 73.8'i Ümraniye'ye İstanbul dışından gelerek yerleştiklerini belirttiler. Bu kadınların % 35.4'ü İstanbul'a 1990'lı yıllarda göç eden ve Türkiye'nin 33 ayrı ilinden gelen kadınlardan oluşmaktaydı. Bölgeler açısından % 46.2'yle Karadeniz'in ve % 29.2'yle Doğu Anadolu'nun başı çektiğini görmekteyiz. Bu göçün % 57.9'u kırsal kökenli, % 15.0'i ise kent kökenli göçten oluşmakta. Geriye kalan %25.3 oranındaki kadın ise geldikleri yerin ilçe merkezi olduğunu belirtiyorlar. Anadolu'daki kimi ilçe merkezleri kent tanımına uygun düşerken, diğerleri ağırlıklı olarak kırsal karakteristikler taşıyabiliyorlar; bu yüzden bu grubun hem kırsal hem de kentsel kökenli kadınları kapsadığını söyleyebiliriz.

1990'lı yıllarda göç eden kadınların göç esnasındaki temel özellikleri açısından ortaya şöyle bir profil çıkıyor: % 20.4'ü okur-yazar değil, % 13'ü ilkokulu bitirememiş, % 52.9'u ilkokulu bitirmiş ve % 13.6'sının ortaokul ya da üstü eğitimi var; % 38.7'si bekar, % 58.1'i evli. Göç edenlerin çoğunluğu oldukça genç bir gurup, % 78.2'si 30 yaşın altında.

Göç nedenleri açısından 1990'lı yıllarda göç eden kadınların yanıtlarıyla 1990'dan önce göç eden kadınların yanıtlarını karşılaştırdığımızda, büyük bir fark olmadığını görüyoruz (Tablo 2):

Tablo 2: 1990'lı Yıllarda ve 1990 Öncesi Kadınların Batı'ya Göç Nedenleri (%)

Göç Nedeni	90'lı Yıllar	90'dan önce
Evlenmek için/eşiyle, ailesiyle birlikte olmak için	34.4	34.3
Ekonomik nedenlerle	51.2	53.2
<i>Geçim sıkıntısı</i>	36.0	38.8
<i>İş tayini, yeni iş kurma, vb.</i>	15.2	14.4
Eğitim için	4.8	3.0
Güvenlik nedeniyle	4.0	2.5
Diğer	4.8	5.5
Yanıt yok	0.8	1.5
Toplam	100.0	100.0

Daha önce de olduğu gibi, kadınların, 1990'lı yıllarda "Batı"ya göç için gösterdikleri nedenler arasında "geçim sıkıntısı" gibi ekonomik zorunluluklar baş sırada yer alırken, 'evlilik göçü' ve 'bağlantılı göç' en önemli ikinci neden olarak konumunu koruyor. 'Güvenlik' nedeniyle göç ise her iki dönemde de son sırayı almasına rağmen, 1990'lı yıllarda Ümraniye'ye güvenlik nedeniyle göçün arttığını görmekteyiz.

"Kiminle ya da kimlerle göç ettiniz?" sorusuna göç esnasında evli ve bekar kadınların verdikleri yanıtlar ise Tablo 3'te gösterilmiştir:

Tablo 3: Kim(ler)le göç ettiniz? (%)

Kim(ler)le?	Evli kadınlar	Bekar kadınlar
--------------------	----------------------	-----------------------

Tek başıma	--	23.9
Çekirdek aile ile (eşim ve/veya çocuklarımla)	77.9	--
Geniş aile ile (eşinin diğer aile bireyleri dahil)	20.8	--
Çekirdek aile ile (annem-babamla ve/veya kardeşlerimle)	1.3	67.4
Diğer	--	2.2
Yanıt yok	--	6.5
Toplam	100.0	100.0

Bekar kadınlar dörtte bire yakın bir oranda (% 23.9) tek başlarına göç ederken, evli kadınlar arasında tek başına göç eden hiç yok. Evli kadınlar arasında % 78.9 oranında eşlerini ve çocuklarını kapsayan çekirdek aile ile göç, beşte bire yakın bir oranda ise (% 19.2) kayınpeder, kayınvalide, kayınbirader, elti gibi eşlerinin diğer aile bireylerini kapsayan geniş aile ile göç söz konusu. Geniş aile ile göçte, hemen her zaman kocanın ailesi ile göç edilmekte; zira evlenen kadın çoğunlukla eşinin ailesinin bir bireyi haline geliyor. Bu nedenle, geniş aile olarak göç edildiğinde erkekler değil, evli kadınlar ailelerini geride bırakmak zorunda kalıyorlar. Bu da birçok durumda, kadın açısından önemli bir destek kaybı oluyor.

“Göç etmeye kim karar verdi?” sorusuna verilen yanıtlar Tablo 4’te göç sırasında evli ve bekar olan kadınlar için ayrı olarak gösterilmiştir. Evli kadınların % 62.1 gibi bir çoğunluğunun göç etme kararında hiç söz hakkı yoktur. Bekar kadınlar arasında göç kararını tek başlarına aldıklarını söyleyenlerin oranının evli kadınlara göre çok daha yüksek olmasına rağmen, bekar kadınların da çoğunluğunun göç kararında söz hakkı olmadığını görüyoruz. Kadınların % 59.5 gibi bir çoğunluğu göç kararının kendileri adına başkaları tarafından alındığını belirtiyorlar. Göç sırasında bekar olduklarını belirttikleri halde göç kararının eşleri tarafından verildiğini söyleyen az sayıdaki kadın (% 2.1) ise “evlenmek için” İstanbul’a geldiklerini belirtiyorlar. İstanbul’a evlenmek için gelen kadınlardan % 58.9’u göç konusundaki karar sürecinde söz hakkına sahip olduklarını, % 41.1’i ise kararın kendilerinin dışında eşleri ya da anne-babaları tarafından verildiğini söylüyorlar.

Tablo 4: Göçte Kadınlar Açısından Karar Mekanizmaları (%)

Göç etmeye kim karar verdi?	Göç sırasında evli olan kadınlar	Göç sırasında bekar olan kadınlar	Toplam
Kendim karara katıldım	37.8	43.3	40.5
<i>Yalnızca kendim karar verdim</i>	4.1	23.7	11.8
<i>Kendim ve Eşim ve/veya diğer aile bireyleri</i>	33.7	--	21.9
<i>Kendim-Annem-Babam ve/veya diğer aile bireyleri</i>	--	19.6	6.8
Başkaları karar verdi	62.1	56.6	59.5
<i>Eşim</i>	40.1	2.1	25.8
<i>Eşim ve diğer aile bireyleri</i>	22.0	--	13.1
<i>Babam</i>	--	18.0	7.1
<i>Annem-Babam ve/veya diğer aile bireyleri</i>	--	36.5	13.5
Toplam	100.0	100.0	100.0

Kadınlardan İstanbul’daki gelir ve yaşam koşullarını göç ettikleri yerdeki durumlarına göre değerlendirmelerini istediğimizde verilen yanıtlar Tablo 5’te gösterilmektedir.

Tablo 5: Göçün Kadınlar Açısından Gelir ve Yaşam Koşullarına Etkisi (%)

	Gelir	Yaşam koşulları
Daha iyi	71.1	69.4
Değişiklik yok	19.8	16.8
Daha kötü	7.6	12.3
Yanıt yok	1.6	1.5
Toplam	100.0	100.0

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi kadınların büyük çoğunluğu (% 70), gerek maddi durumlarının gerekse yaşam koşullarının geldikleri yere kıyasla İstanbul’da daha iyi olduğunu belirtiyorlar. Ancak İstanbul’daki yaşam koşullarının geldikleri yere oranla daha kötü olduğunu söyleyenlerin oranı (% 12.3) maddi durum için aynı şeyi söyleyenlerin (% 7.6) neredeyse iki katına yakın.

“Yeniden Seçme Şansım Olsaydı...”

İstanbul’a göç etmiş olmaktan memnun olup olmadıklarını saptamak için kadınlara “Eğer herşeye yeniden başlamak mümkün olsaydı, yine İstanbul’a yaşamak üzere gelir miydiniz?” diye sorulduğunda, % 54.5’i “Evet”, % 44.7’si ise “Hayır” yanıtını veriyor. Tablo 6’da, İstanbul’dan memnun olup olmama nedenleri sorulduğunda verdikleri yanıtlar görülüyor. Bu yanıtlar göç sürecindeki deneyimlerin çeşitliliğini daha da açık bir şekilde ortaya koyuyor.

Tablo 6: Yeniden Seçme Şansınız Olsaydı İstanbul’a Gelir miydiniz? (%)

Gelirdim, çünkü		Gelmezdim, çünkü	
<i>İstanbul’u seviyorum (sosyal imkanlar, büyük şehir, vb.)</i>	22.2	<i>İstanbul’u sevmiyorum (pis, kalabalık, vb.)</i>	25.9
<i>Köy yaşamını sevmiyorum</i>	21.9	<i>Köy yaşamını seviyorum (çevre, hava, su daha iyi)</i>	21.8
<i>Ekonomik nedenlerle - İstanbul’da iş imkanı var</i>	21.0	<i>Ekonomik - İstanbul’da geçim sıkıntısı var</i>	12.1
<i>Eşim/ailemle birlikteyim</i>	18.7	<i>Geldiğim yerdeki sosyal çevremi özliyorum</i>	34.7
<i>Eğitim imkanları daha iyi</i>	7.8	-	-
<i>Geldiğim yerde güvenlik sorunu var</i>	5.4	-	-
<i>Diğer</i>	2.9	<i>Diğer</i>	5.5
Toplam	100.0	Toplam	100.0

İstanbul’u gelinen yere tercih etme nedenleri arasında baş sırayı alan “İstanbul’u seviyorum”u takiben “büyük şehrin sağladığı sosyal olanaklar”, “İstanbul’un daha güzel olması” gibi açıklamalar söz konusuydu. İkinci önemli neden ise İstanbul’u sevmekten ziyade gelinen yerdeki köy yaşamını sevmemekle ilgiliydi: “Köy yaşamı çok zor”, “burası köyden iyidir”, “köyde çok iş var, burası rahat”, “burası rahat, iş yok güç yok” gibi verilen yanıtlarda kadınların kırsal alanda üzerlerine düşen ağır iş yükünden kurtulmalarının verdiği rahatlama ifade ediliyordu. Yüzde 18.7 ile önemli bir neden olarak ortaya çıkan “eşimin yanında olduğum için mutluyum”, “eşim nereye, ben oraya” tipi yanıtlar da ‘evlilik göçü’ ve ‘bağlantılı göç’ gibi gene kadınlara özgü bir kategori oluşturmakta. Yani kimi kadınlar açısından göç edilen mekanla olan etkileşimlerinin, o mekana ait etkenlerden ziyade aile ilişkileri temelinde belirlendiğini gösteriyor.

İstanbul'daki yaşamı sevmeme nedenleri arasında en ağırlıklı olanı, kadınların geldikleri yerdeki aile, arkadaş, ahabap çevrelerini özlemeleri: “Kendi ailem orada, arkadaş çevrem daha iyi”, “ailem burada yok, rahat değilim, baskı altındayım”, “ailemden, çevremden uzağım”, “orada akrabalar vardı, burada yalnızım”, “hiç bir yere gidemiyorum, burada çok sıkılıyorum”. Bu yanıtlar, evlenmek üzere veya eşinin ailesiyle birlikte İstanbul'a göç etmek zorunda kalan kadınların bazılarının, geride bıraktıkları kendi ailelerine olan özlemlerini, çekirdek aile içinde ev kadını rolüne evde kısılıp kalmaktan duydukları sıkıntıları ve göç edilen mekandaki sosyal ortamdan memnuniyetsizliği ifade ediyor. İkinci ve üçüncü en önemli neden olan “İstanbul'u sevmiyorum” ve “köy yaşamı daha iyi” ise birbirlerinin aynası yanıtlar izlenimini veriyor: “memleketim güzeldi, havası, suyu ve yeşilliği ile çok güzel bir yerdi”, “İstanbul çok kalabalık bir il. Köyüm çok güzel, havasıyla, suyuyla, yeşiliyle çok güzel”, “İstanbul'un havasını, suyunu beğenmiyorum”, “köyde herşey temiz ve sağlıklıydı, buranın havası bile pis”. Bu cevaplar köyün sosyal yaşamına duyulan özlemden çok, İstanbul'daki çevre kirliliğini yadırgama, ve kırsaldaki doğayı özlemeyi ifade ediyor .

Ekonomik nedenler ise, bir yandan İstanbul'dan hoşnut olma, öte yandan hoşnut olmama nedeni olarak beliriyor. Kimi, İstanbul'daki iş olanakları ve geldikleri yerdeki maddi zorluklar yüzünden İstanbul'dan başka alternatifleri olmadığını söylerken, kimileri de İstanbul'daki geçim sıkıntısı ve hayat pahalılığı yüzünden memleketlerinde kalmayı tercih edeceklerini ifade ediyorlar.

Bu sonuçlar Erman'ın öne sürdüğü gibi kırdan kente göç etmiş olan kadınların kentteki tüm sorunlara rağmen kırsaldaki iş yükünden, gelenek-görenek ve geniş aile baskısından kurtuldukları için daha memnun oldukları gibi bir genellemenin tüm kadınlar için geçerli olmadığını açığa çıkarıyor.²³ Kimi kadınlar gerçekten Erman'ın tezi doğrultusunda İstanbul'daki göreceli rahatlık ve özgürlükten dolayı göçten memnun olduklarını belirtirken, aşağı yukarı aynı oranda kadın , tam tersi bir şekilde köyde geride bıraktıkları yaşamlarına, çevrelerine, ailelerine olan özlemlerini ve İstanbul'da yaşadıkları kısıtlamalar nedeniyle göçten memnun olmadıklarını ifade ediyorlar. Kalaycıoğlu'nun dediği gibi çok farklı değerler, normlar, gelenekler ve beklentilerle büyük kente gelen kadınlar, büyük çoğunlukla bu farklılıkları kentteki yaşamlarında da devam ettirmekteler.²⁴ Bu farklılıklar kentteki etkileşim ve bütünleşme sürecinin de çok çeşitli olması sonucunu doğuruyor.

Göç ve Hareket Özgürlüğü

Kadınların ev dışındaki hareket özgürlüğüne dair göç öncesi ve göç sonrası için sorulan sorulara gelen yanıtlarda ise, bu konuda göçün kadınları olumlu etkilediği ortaya çıkıyor. İstanbul'a başka kentlerden göç etmiş kadınların % 44.6'sı, kırsal alanlardan göç etmiş olan kadınların ise % 41.4'ü, göç öncesi evinden çıkıp (gündüzleri) istediği yere gitmek konusunda kendilerinin karar ve söz hakkına sahip olduklarını belirtirken, göç sonrası için bu oranlar sırası ile % 50.9 ve % 44.8'e yükseliyor. Yine de bu oranlar göç etmemiş kadınlara oranla çok daha düşük. Doğduğundan beri Ümraniye'de yaşadıklarını belirten kadınların % 62.2'si (gündüzleri) ev dışında istedikleri yere gitme konusunda kendilerinin karar ve söz hakkına sahip olduklarını belirtiyorlar.

²³ Tahire Erman, *a.g.e.*

²⁴ Sibel Kalaycıoğlu, *a.g.e.*, 264.

Doğu'da Bölge İçi Göç ve Kadınlar: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Araştırması

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bölgesel iç göç üzerine yapılan araştırmalar daha önce de belirtildiği gibi henüz çok kısıtlı sayıdadır. Her ne kadar GAP çerçevesinde Güneydoğu'daki nüfus hareketleri üzerine araştırmalar yapılmaya başlandıysa da, Doğu Anadolu'nun bu ilginin dışında kaldığını görüyoruz.²⁵ Bizim araştırmamızda, bölgeye 1990'lı yıllarda göç etmiş olanların yarıdan fazlası, % 54.4'ü Doğu Anadolu'da, % 44.6'sı ise Güneydoğu Anadolu'da yaşamakta. Gaziantep, Hakkari, Diyarbakır ve Malatya göç edenlerin yoğunluklu olarak yaşadıkları iller. Güvenlik nedeniyle en yoğun göç Hakkari'ye (% 32.0), geçim sıkıntısı ve sosyo-kültürel nedenlerle Gaziantep'e (sırasıyla % 26.7 ve % 20.1) ve tayin, iş kurma gibi nedenlerle Diyarbakır'a (% 17.6) olmuş. Göç etmiş olan evli kadınların oranı % 81.3, bekarların ise % 18.7.

Tablo 7'de göç etmiş olan kadınların eğitim düzeyinin göç nedenine göre farklılık gösterdiğini izliyoruz. Tayin ve eş tayini nedeniyle göç eden kadınların eğitim düzeylerinin ise bölge ortalamalarının belirgin bir şekilde üstünde olduğu görülüyor. Evlilik ve eğitim gibi etkenleri içeren sosyo-kültürel nedenlerle göç edenlerin eğitim düzeyleri de bölge ortalamalarının üstünde. Oysa, güvenlik ve geçim sıkıntısı nedeniyle göç etmiş olan kadınların eğitim düzeyi bölge ortalamalarının altında.²⁶ Buna karşılık, güvenlik nedeniyle göç etmiş olan kadınların eşlerinin eğitimi, bölge ortalamalarının üstünde.

Tablo 7: Eğitim Düzeyi ve Göç Nedeni (%)

<u>Göç nedeni</u>	<u>Eğitim Düzeyi</u>			<u>Toplam</u>
	<u>Hiç okula gitmedi</u>	<u>İlkokul mezunu</u>	<u>Ortaokul mezunu+</u>	
Ekonomik nedenler				
Geçim sıkıntısı	57.3	33.6	9.1	100.0
Tayin, eş tayini, aile bireylerinin iş kurması	17.3	44.1	38.6	100.0
Güvenlik	65.7	27.7	6.6	100.0
Sosyo-kültürel nedenler	27.3	52.6	20.1	100.0

Eğitimin göç edilen ortamda uyumu sağlamak açısından olumlu bir etkisi olduğu göz önüne alındığında, güvenlik ya da geçim sıkıntısı nedeniyle göç eden kadınların eğitim düzeyinin düşük olması, eşlerine oranla göçten daha da olumsuz etkileneceklerini düşündürüyor.

Tablo 8'de, bölgelere göre kadınların göç nedenlerini incelediğimizde, Güneydoğu'da göç ağırlıklı olarak ekonomik nedenlerden dolayı gerçekleşirken, Doğu'da ekonomik nedenlerle ve güvenlik nedeniyle yapılan göç oranının neredeyse eşit olduğunu görüyoruz.

Tablo 8: Bölgelere ve Yerleşim Yerine Göre Son Göçün Nedeni (%)

<u>Göç nedeni</u>	<u>Bölge</u>		<u>Yerleşim yeri</u>		<u>Toplam</u>
	<u>Doğu Anadolu</u>	<u>Güneydoğu Anadolu</u>	<u>Kır</u>	<u>Kent</u>	

²⁵ GAP bölgesinde nüfus hareketleri için bkz. Bahattin Akşit ve diğerleri, *a.g.e.*, ve ODTÜ Sosyoloji Bölümü GAP Araştırması Ekibi, *GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması: Yöneticiler İçin Özet*, (Ankara: T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 1994).

²⁶ Bölgede hiç okula gitmemiş olanlar örneklemin % 45.8'ini, ilkokul mezunları % 33.5'ini ve ortaokul ve üstü eğitim görmüş olanlar ise % 20.7'sini oluşturuyor.

Ekonomik nedenler	39.9	48.1	39.6	46.8	43.6
<i>Geçim sıkıntısı</i>	15.1	20.8	19.8	16.0	17.7
<i>Tayin, eş tayini, aile bireylerinin iş kurması</i>	24.8	27.3	19.8	30.8	25.9
Güvenlik	39.5	32.4	45.2	29.1	36.3
Sosyo-kültürel nedenler	20.6	19.6	15.2	24.1	20.1
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Her iki bölgede de güvenlik nedeniyle göç edenlerin oranı aşağı yukarı göç edenlerin üçte birini oluşturuyor. Bu sonuçlar Güllülü, Öner ve Kaçmazoğlu'nun Doğu Anadolu bölgesini kapsayan araştırma sonuçları ile uyum içerisindedir.²⁷ Eğitim, evlilik gibi sosyo-kültürel nedenlerle göç etmiş olanların oranı her iki bölgede de göç eden kadınların beşte birini oluşturuyor.

Göç edenlerin % 55.7'si kentsel , % 44.3'ü kırsal yerleşim birimlerinde yaşamaktadır. Kırsal yerleşim birimlerine olan göç, beklenenin üstündedir. Kıra ve kente göç nedenlerinde belirgin farklılıklar vardır. Kente göç ağırlıklı olarak ekonomik nedenlerle yapılırken, kıra göç edenlerin yaklaşık yarısının göç nedeninin güvenlik olduğunu görüyoruz. Bu durum, güvenlik nedeniyle göç edenlerin kırsal alanda yaşayan akraba ya da tanıdıklarının yanına göç etmeyi tercih ettikleri, ya da güvenliğin sağlandığı kırsal bölgelere geri dönüşün başlamış olması gibi nedenlere bağlı olabilir. Araştırmamızda göç sürecini incelemediğimizden, bu konuda kesin bir tahminde bulunmak zor. Yine de güvenlik nedeniyle kıra göç etmiş olanların yüksek oranını ve bu konuda yapılmış olan araştırmaların kente odaklandıklarını göz önüne aldığımızda, kırsal alanda yaşayan göçmenlerin görünür olmadıklarını” söyleyebiliriz.

Göç Nedenine Göre Göçün Kadınlara Etkileri

Göç nedeniyle göçün kadına etkisi arasındaki ilişkiyi incelediğimizde, güvenlik nedeniyle göç etmek zorunda kalanların, diğer nedenlerle göç edenlere oranla, göçten çok daha olumsuz etkilendiklerini görüyoruz (Tablo 9).

²⁷ Sebahattin Güllülü, Sevil Öner ve Bayram Kaçmazoğlu, *a.g.e.*

Tablo 9: Göç Nedenine Göre Göçün Kadının Sağlığına ve Maddi Duruma Etkileri (%)

<u>Göçün Etkileri</u>	Güvenlik	Geçim sıkıntısı	<u>Göç Nedeni</u>		Toplam
			Tayin, iş kurma, vs.	Sosyo-kültürel	
Göçün sağlığa etkisi					
Sağlığım bozuldu	76.4	25.1	44.8	24.3	48.8
Sağlığımda bir değişiklik olmadı	18.5	65.2	45.0	71.9	44.3
Sağlığım düzeldi	2.8	9.7	7.0	-	4.5
Yanıt yok	2.3	-	3.2	3.8	2.4
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Göçün maddi duruma etkisi					
Maddi durumum bozuldu	71.1	33.7	42.5	20.1	46.9
Maddi durumumda bir değişiklik olmadı	24.3	15.4	37.2	52.7	31.9
Maddi durumum iyileşti	2.3	50.9	17.2	27.3	19.6
Yanıt yok	2.3	-	3.2	-	1.7
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Güvenlik nedeniyle göç etmiş olanların yaklaşık dörtte üçü, göç sonrasında hem sağlıklarının bozulduğunu hem de maddi durumlarının bozulduğunu belirtiyorlar. Geçim sıkıntısı nedeniyle göç edenlerin ise yalnızca dörtte biri sağlığının, üçte biri ise maddi durumlarının bozulduğunu belirtiyor. Geçim sıkıntısı nedeniyle göç etmiş olanların yarısı göçten beklentilerinin gerçekleştiğini, yani maddi durumlarının iyileştiğini düşünüyor. Tayin, eşin iş tayini, ya da eş veya oğlunun iş kurması gibi nedenlerle göç etmiş olanların yarısına yakınının da sağlıklarının ve maddi durumlarının bozulduğunu belirtmeleri ilginç bir bulgudur.

Bekleneceği üzere, kadının eğitim düzeyi ne kadar düşükse, göçün gerek maddi durum gerekse kadının sağlığı üzerindeki etkileri o denli olumsuz. Örneğin, hiç okula gitmemiş olanların yarısından fazlası (% 58.5) göç sonrasında sağlıklarının bozulduğunu söylerken, ortaokul ve üstü eğitim almış olanlarda bu oran % 24'e düşüyor.

Daha önce de belirtildiği gibi, kadınların göçe ilişkin yaşantıları genellikle aile içindeki konumları ve diğer aile bireyleri ile olan ilişkileriyle yakından bağlantılıdır. Göç genellikle aile içi ilişkilerde de değişikliklere neden oluyor ve bu değişiklikler kadınlar için erkeklere oranla daha büyük bir önem taşıyabiliyor. Tablo 10'da göçün evli kadınların eşleriyle ve çocuklarıyla ilişkileri üzerindeki etkisini incelediğimizde, güvenlik ya da tayin gibi nedenlerle göç edenlerin dörtte birinin eşleriyle ilişkilerinin kötüye gittiğini belirttiğini, oysa geçim sıkıntısı ya da sosyo-kültürel nedenlerle göç edenlerde bu oranın daha düşük olduğunu görüyoruz (% 13.6 ve % 8.7).

Tablo 10: Göç Nedenine Göre Göçün Kadının Eş ve Çocuklarıyla İlişisine Etkileri (%)

Göçün Etkileri	Güvenlik	Geçim sıkıntısı	Göç Nedeni		Toplam
			Tayın, iş kurma, vs.	Sosyo-kültürel	
Göçün eşle ilişkiye etkisi					
Eşimle ilişkilerim kötüye gitti	26.1	13.6	25.8	8.7	20.0
Eşimle ilişkilerimde bir değişiklik olmadı	62.9	56.0	57.2	53.6	57.9
Eşimle ilişkilerim iyiye gitti	3.4	30.4	4.2	24.3	12.8
Yanıt yok	7.6	-	12.8	13.3	9.3
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Göçün çocuklarla ilişkiye etkisi					
Çocuklarımla ilişkilerim kötüye gitti	32.0	-	12.2	6.8	16.0
Çocuk. ilişkilerimde bir değişiklik olmadı	61.1	76.7	76.7	80.7	72.1
Çocuklarımla ilişkilerim iyiye gitti	3.3	16.3	3.0	4.9	5.6
Yanıt yok	3.6	7.0	8.2	7.5	6.3
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Not: Tablodaki %100'ü aşma veya altında kalma durumu, küsuratlar yuvarlandığı içindir.

Göç nedeni ne olursa olsun, kadınların aşağı yukarı yarısı eşleriyle ilişkilerinde bir değişiklik olmadığını düşünüyor. Geçim sıkıntısı nedeniyle göç edenlerin % 30.4'ü eşleriyle ilişkilerinin, % 16.3'ü ise çocuklarıyla ilişkilerinin göçten sonra iyiye gittiğini belirtiyorlar. Maddi durumda algılanan olası iyileşmenin aile ilişkilerine olumlu etki ettiği düşünülebilir. Güvenlik nedeniyle göç edenlerin ise üçte birinin çocuklarıyla ilişkilerinin göç sonrası kötüye gittiğini belirttiklerini görüyoruz. TOBB raporunda Doğu Ergil de bu soruna işaret ederek, “büyük olasılıkla, memnuniyetsiz gençlerin kent ortamında çoğaldığı”nı belirtiyor.²⁸

Göçün, gençlere olan etkisinin de son derece önemli olduğu ortada. Göçün etkisinin kadın ve erkekler üzerinde olduğu gibi, kız ve erkek çocuklar üzerinde de farklı etkilerinin olacağı beklenebilir. Bizim örneklemimizde, aileleriyle birlikte göç eden ve henüz evli olmayan genç kadınların % 78.2'si aileleriyle ilişkilerinde göçten sonra bir değişiklik olmadığını, % 4.3'ü ilişkilerinin bozulduğunu, % 12.7'si ise iyiye gittiğini belirtiyor. Göçten sonra hareket özgürlüğünün arttığını belirtenler % 25.5 iken, % 27.2'si hareket özgürlüklerinin kısıtlandığını düşünüyor.

Doğu'da göçün etkileri ile ilgili bu sonuçlar Çakmak'ın bölgede göç etmiş olan kadınlarla ilgili değerlendirmelerini doğrular ve tamamlar nitelikte.²⁹ Yukarıda sunulan sonuçlar, güvenlik nedeniyle göç etmek zorunda kalan kadınların, diğer nedenlerle göç etmiş olanlara oranla en fazla maddi kayba uğradıklarını, göçün sağlığa ve aile ilişkilerine olumsuz etkilerini en yoğun yaşayan gurup olduklarını açıkça ortaya koyuyor.

“Göç ettikten sonra yaşamınızda yukarıdakiler haricinde başka bir değişiklik oldu mu?” sorusuna güvenlik nedeniyle göç etmiş olan kadınların verdikleri cevaplar, bölgede yaşanan çatışmanın ve bu tip göçün kadınların yaşamına olan olumsuz etkisini, ve bu etkinin kadınlara özgü özelliklerini daha çarpıcı bir şekilde ortaya koyuyor: “Eşim cezaevine girdi, oğlumun biri askere gitti, gelinim intihar etti, aile düzenim tamamen bozuldu”, “bir süre çadırda yaşadım”, “göçler sırasında maddi durumum çok bozuldu, Gaziantep'e geldikten

²⁸ TOBB, *a.g.e.*, s. 50.

²⁹ Melek Çakmak, *a.g.e.*

sonra tekrar toplandı ama mallar orada kaldı, erkekler yurtdışına gitmek zorunda kaldı”, “eşim tekrar evlendi” ya da “hareket alanım kısıtlandı, kumamla ilişkilerim daha kötü oldu”.

Eşinin tayini nedeniyle göç eden kadınların bu soruya verdikleri cevaplar ise daha çok, eşlerinin ailesine ilişkin şikayetlerini içeriyor: “Eşimin ailesiyle sorunlarım çıktı” ya da “Adıyaman’da yalnız olduğumuz için daha rahattı, şimdi eşimin ailesiyle yaşıyorum”.

Göç ve Kaygı

Araştırmaya katılan kadınların kaygı düzeyini ölçmek için, Öner ve LeCompte tarafından Türkçeye çevrilerek uyarlanan ve standardizasyonu yapılmış olan Sürekli Kaygı Envanteri (Trait Anxiety Inventory) kullanıldı.³⁰

Göç etmiş olan kadınların ortalama kaygı puanı, göç etmemiş olan kadınların kaygı puanına göre istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek olduğunu görüyoruz (göç etmiş olanların kaygı puanı = 51.8, göç etmemiş olanların kaygı puanı = 49.1, $t = - 2.86$, $p = .005$). Ancak, güvenlik nedeniyle göç edenlerle geçim sıkıntısı nedeniyle göç eden kadınlar arasında kaygı düzeyi açısından istatistiksel açıdan önemli bir farklılık yok (güvenlik nedeniyle göç edenlerin kaygı puanı = 54.0, geçim sıkıntısı nedeniyle göç edenlerin kaygı puanı = 53.2, $t = 0.34$, $p = .7$).

Sonuç Yerine Başlangıç: Kadınları Göç Sürecinde Görünür ve Dinamik Kılmak

İçinde yaşadığımız yılların en önemli toplumsal olgulardan biri olan ve Türkiye açısından çok önemli sosyo-politik değişimleri beraberinde getiren göç, halen gerek toplumsal, gerekse siyasi değerlendirmelerde ve araştırmalarda erkek egemen bir bakış açısıyla, erkek odaklı irdelenmekte. Kadınlar, gerek göç dinamiği, gerekse göçün getirdiği sorunlar ve çözüm önerilerinde görünmez bir kitleyi oluşturmaktalar. Bu nedenle bu çalışmada ana amacımız kadınların iç göçteki görünürlüğünü sağlamak konusunda bir başlangıç yapmaktır.

Bugüne kadar kadının göçle olan ilişkilerini inceleyen araştırmalarda kadınların göç deneyimleri konusunda bir takım genellemelerin hakim olduğunu görüyoruz. Türkiye’de kırdan kente göç kapsamında yapılan araştırmaların çoğunluğunda kadınların köydeki baskıcı gelenek ve göreneklerden kurtuldukları ve kentin sunduğu olanakları kendileri için kullanabilecekleri varsayılarak, göç kadınlar için olumlu bir deneyim olarak yorumlanmaktadır. Ancak yukarıda sunduğumuz sonuçlar, kadınların deneyimlerinin göçle gelinen mekanla etkileşim ve kadının aile içindeki konumuna bağlı olarak farklılık gösterdiğini ortaya koyuyor. Örneğin, Ümraniye’ye göç etmiş olan kadınların yarısı İstanbul’da yaşamaktan memnun olduklarını belirtirken, yarısı geldikleri yere geri dönme isteklerini ifade ediyor. Ayrıca yalnızca kadınlara özgü bir göç nedeni olan bağlantılı göç, çoğu zaman kadınların kendi kararını içermediğinden, kadınlar için göçe ilişkin olumsuz algılamaları beraberinde getirebiliyor. Kadınların üçte biri, geride bıraktıkları aile ve akrabalarına duydukları özlem ve gereksinim nedeniyle geldikleri mekandan memnun olmadıklarını belirtiyor.

Göç etmiş olan kadınların, büyük kentin kadınlara sunduğu varsayılan olanaklardan yararlanıp yararlanmamaları ya da göçten olumlu veya olumsuz etkilenmeleri, aile içindeki konumlarıyla ve aile içi dinamiklerde oluşan değişikliklerle yakından ilişkili.

³⁰ Necla Öner ve Ayhan LeCompte, *Süreksiz Durumluk / Sürekli Kaygı Envanteri El Kitabı*, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1985).

1990’larda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yüzbinlerce insanın yaşamını etkileyen zorunlu göç ise, büyük kente göç edenlere oranla çok daha olumsuz etkileri beraberinde getiriyor. Zorunlu olarak göç eden kadınların yaklaşık dörtte üçü göç sonrası gerek maddi durumlarının, gerekse sağlıklarının eskisine oranla bozulduğunu belirtiyorlar. Bölge içerisinde gittikçe kötüleşen ekonomik koşullar nedeniyle göç edenlerin ise dörtte biri göç sonrası sağlıklarının daha kötüye gittiğini, üçte biri ise maddi durumlarının bozulduğunu söylüyor. Bu sonuçlar, diğer araştırmaların da vurguladığı gibi, bölge içinde göç edenlere yönelik ekonomik ve sosyal hizmetlerin bir an önce gerçekleştirilmesinin zorunluluğunu gösteriyor.

İnanılmaz derecede kötü olan maddi koşulların ötesinde, zorunlu göç etmiş olan kadınların dörtte birinin eşiyle, üçte birinin ise çocuklarıyla ilişkilerinin bozulduğunu, ayrıca bu kadınların kaygı düzeyinin göç etmemiş olanlara oranla önemli bir derecede yüksek olduğunu göz önüne alırsak, zorunlu göç etmiş olan kadınların içinde bulunduğu durumun ne denli zor olduğu ortaya çıkıyor. Bölge içerisinde ya da bölgeden dışarı zorunlu göç etmiş olanlar için acil olarak geliştirilmesi gereken hizmet ve destek programlarının, kadınları da ana hedef gurubu olarak alması gerekiyor.

Doğu’da aciliyeti artık tüm toplum tarafından kabul edilmiş gözükten hizmet ve destek programlarının, diğer bölgelerdeki büyük kentlere ekonomik ya da güvenlik nedeniyle göç etmiş olan insanlara da verilmesi gerektiği açık. Devletin, kendi kurumları aracılığıyla ve sivil toplum örgütleriyle *işbirliği içinde* ve *uzun vadeli planlamayla* gerçekleştirmesi gereken bu programlar, genelde varsayıldığı gibi yalnızca ekonomik ya da sağlık ve eğitim hizmetlerini değil, aynı zamanda bilinçlendirmeye yönelik sosyal çalışmaları ve psikolojik hizmetleri de içermelidir. Hizmet ve destek programlarının en önemli kıstası göç etmiş olan kadın ve erkeklerin çok çeşitli olan kendi deneyimlerinden ve taleplerinden yola çıkmak olmalıdır.

Kadınlar, aile içerisindeki ilişkiler açısından çoğunlukla anahtar bir rol oynadıklarından, geliştirilecek programlarda göç etmiş olan ailelerin yeni mekanlarıyla uyum sağlamalarında oynayabilecekleri dinamik rolün farkına varılması ve kadınların bu potansiyellerini kullanmalarının desteklenmesi, Türkiye’de çok yüksek boyutlara varan iç göçün getirdiği sorunların çözümünde çok önemlidir.